

Uniwersytet
Wrocławski

**Wydział Fizyki
i Astronomii**
Instytut Fizyki Doświadczalnej

pl. M. Borna 9
50-204 Wrocław
tel. +48 71 375 93 02, +48 71 328 73 65
fax +48 71 328 73 65
e-mail: sekr@ifd.uni.wroc.pl
www.ifd.uni.wroc.pl

Elektronika (konspekt)

Franciszek Gołek (golek@ifd.uni.wroc.pl)

www.pe.ifd.uni.wroc.pl

Wykład 07

Elementy aktywne, lampy elektronowe i tranzystory.

Lampy próżniowe i tranzystory

Tranzystor jest elementem, który zmieniając swoją oporność może wzmacniać sygnały elektryczne w sprzęcie audio albo jako tzw. 0-1 przełącznik realizować funkcje logiczne w obwodach cyfrowych.

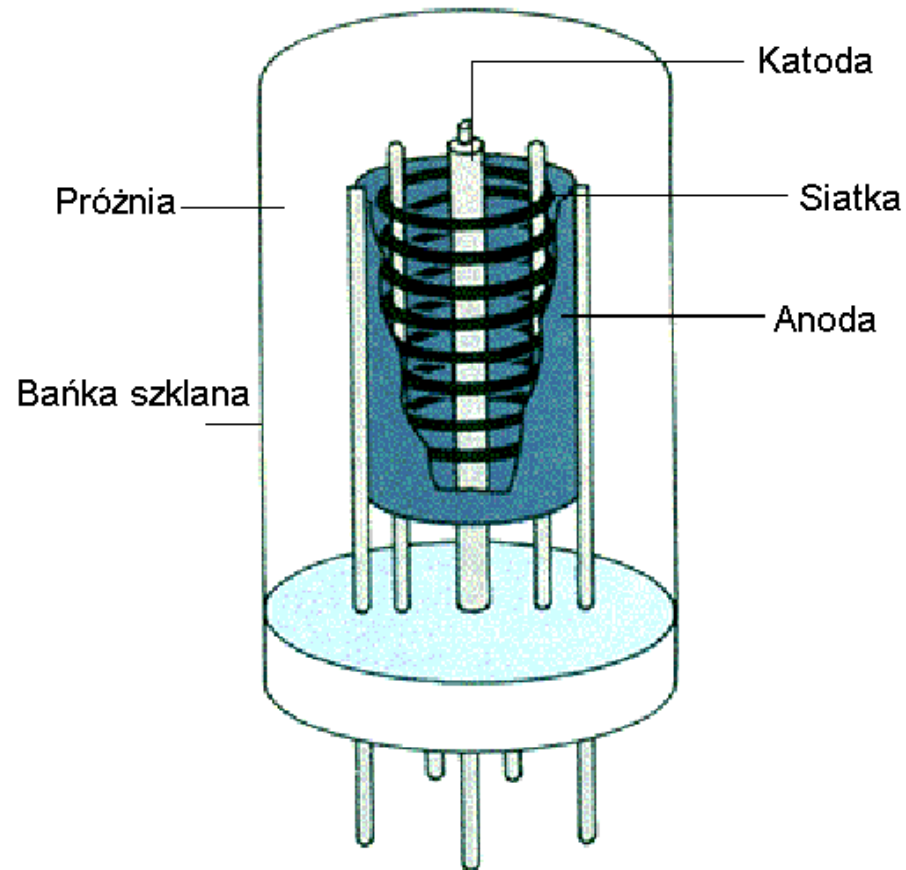
Znacznie wcześniej przed powstaniem tranzystora wynaleziono Lampę (J.A. Fleming 1904 – dioda próżniowa, Lee De Forest 1906 – trioda próżniowa, I. Langmiur 1912 - wysoko-próżniowe lampy radiowe). Poczynając od lampy triody, złożonej z katody, anody oraz umieszczonej między nimi siatki, stało się możliwe sterowanie

prądem anoda-katoda przy pomocy pola elektrycznego siatki i małego prądu siatka-katoda. Ten swoisty „zawór” (w którym potencjał siatki przemyka prąd anodowy) zapewnił efekt wzmacniania sygnałów elektrycznych. Dla wielu badaczy efekt wzmocnienia sygnału sterującego triodą był inspiracją w pracach nad otrzymaniem tranzystora.

[www.angelfire.com/planet/funwithtransistors/Book CHAP-4A.html](http://www.angelfire.com/planet/funwithtransistors/Book_CHAP-4A.html)

www.daheiser.info/VTT/TEXT/vacuum%20tube%20characteristic%20equations.pdf

Lampa trioda

Wzmacnianie sygnałów elektrycznych na zasadzie dzielnika napięcia zawierającego jeden sterowalny, zmienny rezystor.

Rozważmy układ szeregowo połączonych: sterowanego rezystora zmiennego R_z i rezystora stałego – odbiornika R_o połączonych zasilaczem tak jak dzielnik napięcia. Mamy tu

$$U_{R_o} = R_o \times U / (R_o + R_z) \quad \text{– napięcie na } R_o$$

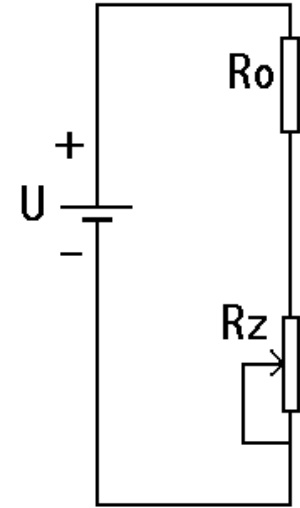
$$U_{R_z} = R_z \times U / (R_o + R_z) \quad \text{– napięcie na } R_z.$$

Przy zmianie R_z od wartości $R_z \gg R_o$ do $R_z \ll R_o$ moc wydzielana w R_o zmieni się w przybliżeniu

od $P_{\min} = 0$ do $P_{\max} = U^2 / R_o$. Zatem impuls mocy wyjściowej wydzielanej w odbiorniku osiągnie wartość

$P_{\text{wy}} \approx P_{\max} = U^2 / R_o$. Jeżeli moc sygnału sterującego P_s , który „pokręcił” rezystorem R_z była mniejsza od $P_{\max}$ to otrzymaliśmy wzmacnienie sygnału $K_p = P_{\text{wy}} / P_s$. Taki trick można wykonać zarówno przy pomocy lampy jak i tranzystora.

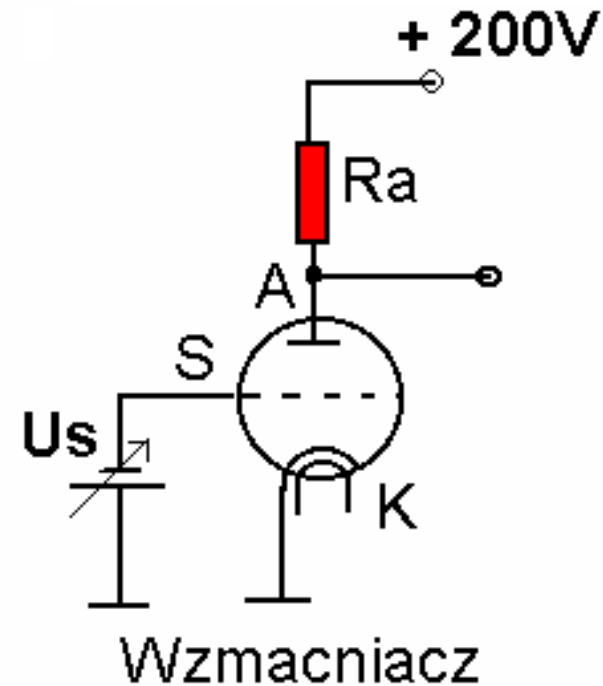
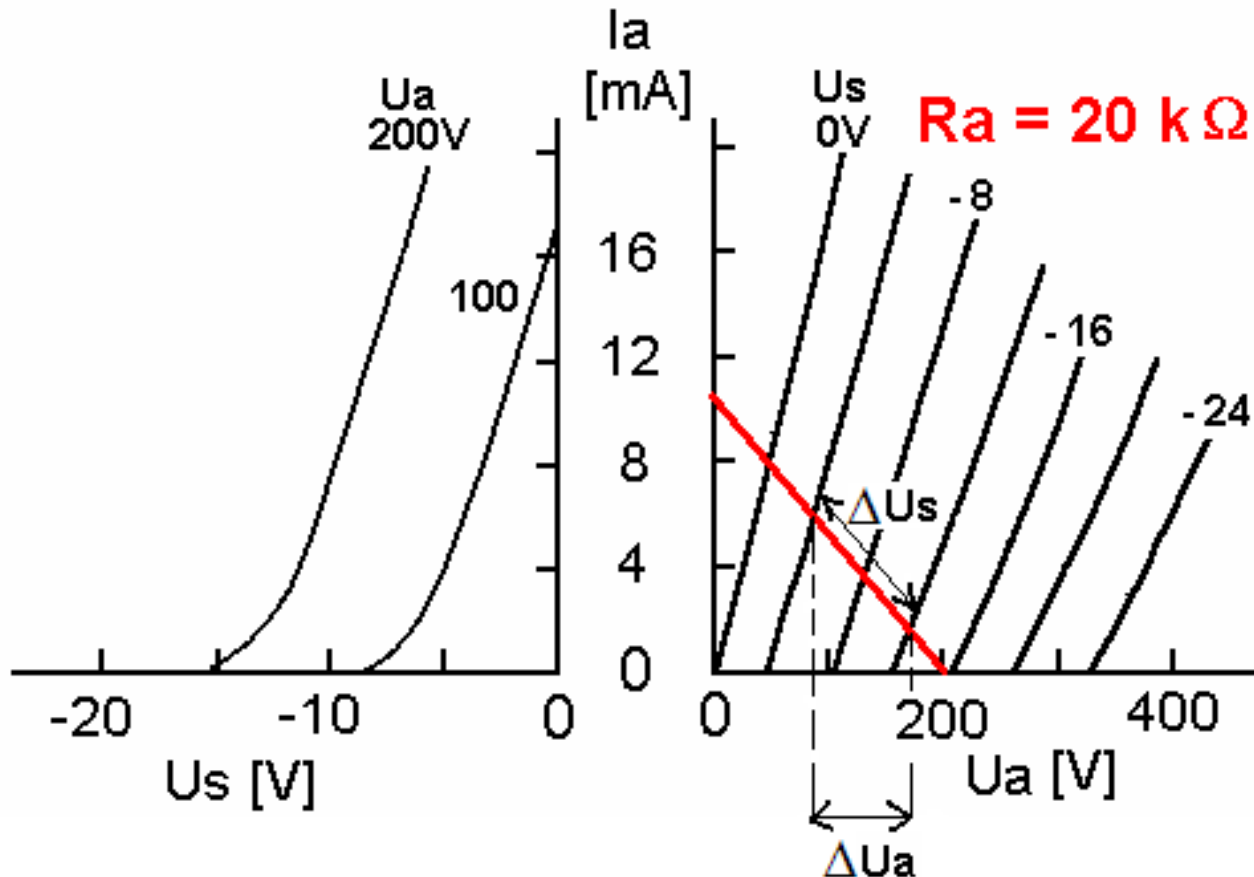
Zdolność wpływania sygnału elektrycznego na inny sygnał elektryczny to podstawowa cecha tzw. elementów aktywnych. Obecnie w układach elektronicznych elementy aktywne w postaci tranzystorów występują wyjątkowo obficie.

Trioda jako element dzielnika napięcia dającego wzmacnienie sygnału elektrycznego. Dzięki dużej przezroczystości siatki S wielokrotnie mniej elektronów trafia w siatkę niż zostaje przez nią przepuszczonych do anody co już powodując wzmacnienie prądowe. Z rodziny charakterystyk statycznych na poniższym rysunku widać, że $\Delta U_s < \Delta U_a$ ($8V < 90V$) co daje wzmacnienia napięciowe. Dodatkowo mamy: $I_a > I_s$ oraz $\Delta I_a > \Delta I_s$ co w rezultacie daje znaczne wzmacnienie mocy.

$$\Delta U_a \times \Delta I_a \gg \Delta U_s \times \Delta I_s \quad \Delta P_{Ra} \gg \Delta P_{Sterujące} \quad \text{http://ecclab.com/start.php3?ID=6.}$$

Przykładowa rodzina charakterystyk statycznych triody

Parametry lampy.

Oznaczenia: U_a - Napięcie anodowe (względem katody). I_a - Prąd anodowy U_s - Napięcie siatka – katoda, Δ – symbol małej zmiany (przyrostu), R_a - rezystor anodowy (obciążenie).

r_a (lub ρ_a) - dynamiczna rezystancja anodowa:

$$r_a = \Delta U_a / \Delta I_a \text{ przy stałym napięciu siatki } U_s$$

g_m - transkonduktancja (lub S_a - nachylenie charakterystyki):

$$g_m = \Delta I_a / \Delta U_s \text{ przy stałym napięciu anody } U_a.$$

μ (lub k_a) - współczynnik amplifikacji:

$$\mu = |\Delta U_a / \Delta U_s| \text{ przy stałym prądzie anodowym } I_a.$$

Występuje związek między współczynnikiem amplifikacji μ , rezystancją dynamiczną anodową r_a i transkonduktancją g_m (nachyleniem charakterystyki S_a):

$$\mu = r_a \times g_m \quad (\text{lub } k_a = \rho_a \times S_a)$$

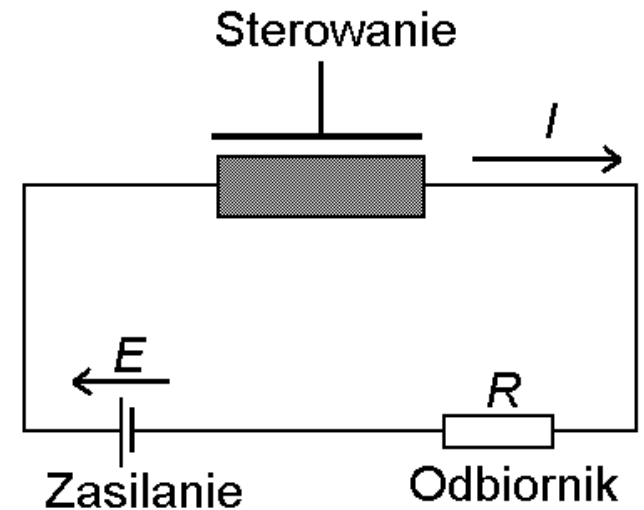
$$\text{Wzmocnienie napięciowe } k_U = \mu \times R_a / (r_a + R_a)$$

$$k_U = k_a \times R_a / (\rho_a + R_a)$$

Zanim przejdziemy do omawiania tranzystora warto wspomnieć oprócz triody, o takich lampach jak tetroda czy pentoda. Trioda jest lampą trójelektrodową i najprostszą zapewniającą efekt wzmocnienia. Poprawiając charakterystyki wzmacniacza w lampie dodano drugą siatkę (o stałym potencjale dodatnim) aby zmniejszyć pojemność pasożytniczą między anodą a siatką pierwszą „sterującą” – tak powstała tetroda. Tetroda miała jednak poważną wadę polegającą na tym, że część elektronów wtórnych, wybijanych z anody była przechwytywana przez dodaną siatkę drugą. Taki efekt, zwany dynatronowym, powodował wklęsnięcia na charakterystykach anodowych lampy ($I_a = I_a(U_a)$) a przez to poważne zniekształcenia wzmacnianego sygnału. Aby tego uniknąć dodano jeszcze jedną, trzecią siatkę – tak powstała pentoda. Siatka trzecia w pentodzie zwykle ma potencjał zerowy (czyli jest zwarta z katodą) i dzięki temu stanowi barierę dla elektronów wtórnych z anody. Elektrony wtórne są zawracane do anody i efekt dynatronowy tu nie występuje. Oprócz pentod z siatką zerową (antydynatronową) stosowane były również pentody z podwójnym sterowaniem, tzw. pentody mieszające. W takich pentodach siatka trzecia była drugą siatką sterującą. Takie pentody można było stosować w układach koincydencyjnych i antykoincydencyjnych jak również do przemiany częstotliwości (czy modulacji sygnałów w.cz.). Ich wadą znowu była duża pojemność między anodą a siatką trzecią (S3) ograniczając od góry częstotliwość sygnałów doprowadzanych do siatki S3. W heptodzie mamy dwie dodatkowe siatki ekranujące (S1 i S3 sterujące a S2 i S4 ekranujące albo S1 i S4 sterujące a S3 i S5 ekranujące z S2 jako specjalnej siatki-anody dla heterodyny – lokalnego generatora).

TRANZYSTORY

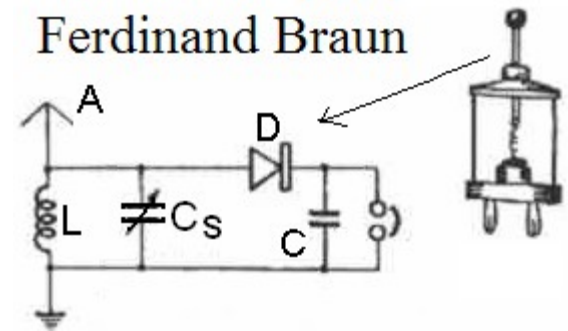
W 1926r. Julius Lilienfeld (autor wielu patentów) opatentował ideę, że słabo przewodzący materiał umieszczony w polu elektrycznym będzie zmieniał swoje przewodnictwo pozwalając na uzyskanie efektu wzmocnienia (i może też efektu przełączenia). Poszukiwania realizacji tej idei trwały wiele lat. Przemysł telekomunikacyjny stosował w tym czasie niedogodne lampy próżniowe i przełączniki. Po wojnie w roku 1946 Mervin Kelly dyrektor laboratoriów Bell'a powołał grupę badawczą dla opracowania stałociałowych substytutów lamp i przełączników. Członkowie tej grupy w 1947 roku, wynaleźli tranzystor ostrzowy a po kilku miesiącach tranzystor złączowy. Tranzystory polowe, realizujące ideę Lilienfelda, pojawiają się od 1953 roku – jako tranzystory typu JFET, i po 1960 roku – jako tranzystory MOSFET. Już w 1954 roku sprzedano 100 000 tranzystorowych radioodbiorników a laboratoria Bell'a wykonały komputer z 700 tranzystorami dla sił powietrznych USA.

Tranzystor – to wynalazek, który wywarł i nadal wywiera wielki wpływ na człowieka i jego otoczenie. Wynalezienie tranzystora było jednym z wielu pożytecznych wyników szerokiego programu badawczego poświęconego półprzewodnikom, w którym brali udział fizycy, chemicy, metalurdzy i elektronicy. Wiele lat przed wynalezieniem tranzystora wiadomo było, że przewodność półprzewodnika zmienia się pod wpływem temperatury oraz pod wpływem oświetlenia (przewodność rośnie z temperaturą – odwrotnie niż w metalach, przewodność rośnie też przy oświetlaniu). Oczywistym jest, że przewodność zależy od ilości nośników ładunku w jednostce objętości oraz od ruchliwości tych nośników. Ruchliwość to stosunek prędkości dryfu nośników ładunku v_d w polu elektrycznym E do natężenia tego pola. Ruchliwość nośników ładunku decyduje o szybkości działania i przełączania tranzystorów. Wzrost temperatury obniża ruchliwość w metalach i półprzewodnikach ale gwałtownie zwiększa ilości nośników ładunku i przewodność tylko w półprzewodnikach. Efekty te wyjaśnia pasmowa teoria ciał stałych zapoczątkowana przez A.H. Wilsona w 1931r. Już na początku XX wieku jako odbiorczy układ radiowy wykorzystywano, nie rozumiejąc jego działania, detektor kryształowy (inaczej dioda ostrzowa) w postaci złącza bardzo cienkiego drutu stalowego z kryształkiem **galeny (PbS)**. Układy z detektorem kryształowym były stopniowo wypierane przez układy lampowe, a te już w drugiej połowie XX wieku przez układy tranzystorowe. Oczywiście to fizycy wynaleźli tranzystor i fizycy znajdują kolejne jego udoskonalenia.

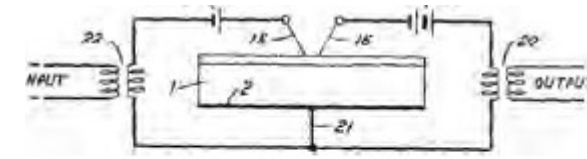
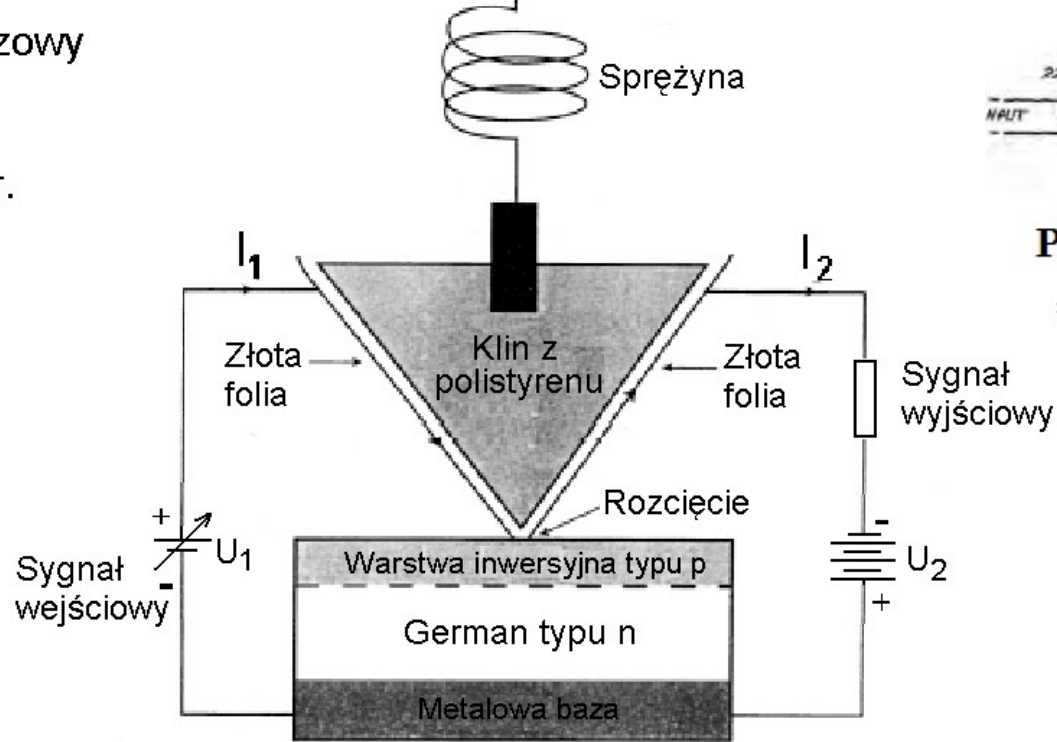
William Bradford Shockley w roku 1938 rozpoczął poszukiwanie sposobu zmiany detektora krystalicznego na wzmacniacz sygnału elektrycznego. Poszukiwania te przerwane przez wojnę kontynuował od roku 1945 kierując grupą, w której byli między innymi Brattain i Bardin (wynalazcy tranzystora ostrzowego).

Prostownik 1874
Ferdinand Braun

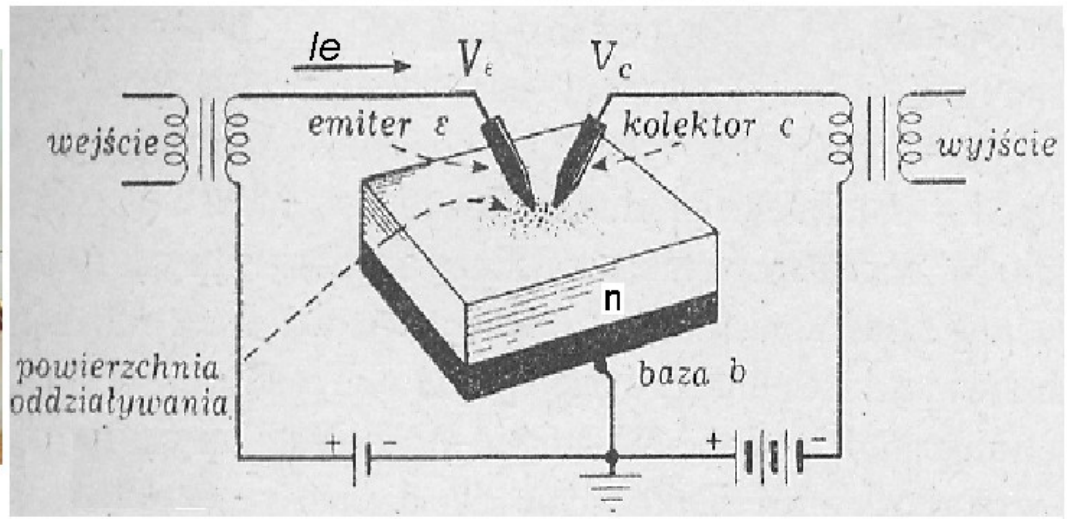
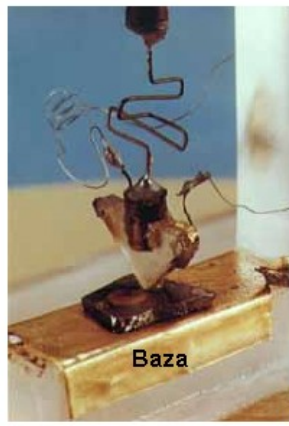

Tranzystor ostrzowy
 J. Bardeen i
 W.H. Brattain
 Bell Lab. 1947 r.

Patent Roberta Gibney'a
 # 2,560,792

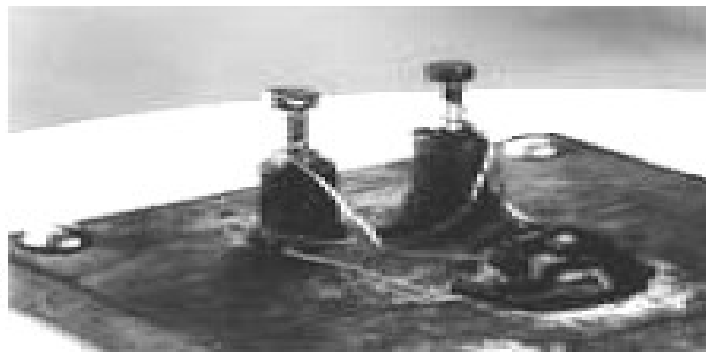

W budowie tego pierwszego tranzystora trudnym było umieścić dwa ostrza (emiter i kolektor) w odległości około 0,1 mm od siebie na czystej powierzchni kryształu Ge.

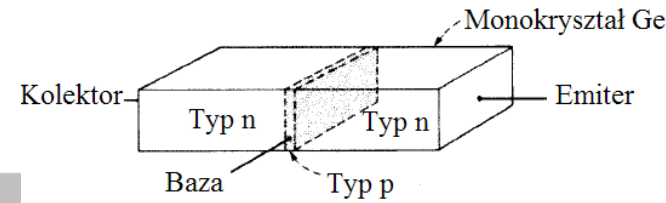
Nezwykłe ważnymi dla wynalezienia tranzystora były:

- 1) W 1936 r. Mervin Kelly organizuje grupę badawczą dla rozwoju urządzeń elektronicznych na bazie ciał stałych (jak diody krystaliczne zamiast lamp próżniowych).
- 2) Inna grupa powołana w 1946 r. przez M. Kelly'ego, której kierownikiem został Bill Shockley decyduje aby zająć się najprostszymi półprzewodnikami: germanem i krzemem.
- 3) Bardeen i Brattain, na podstawie prac z Purdue University szybko orientują się, że głównym problemem uzyskania efektu polowego (zmiany oporności wymuszane zewnętrznym polem elektrycznym) są stany powierzchniowe.

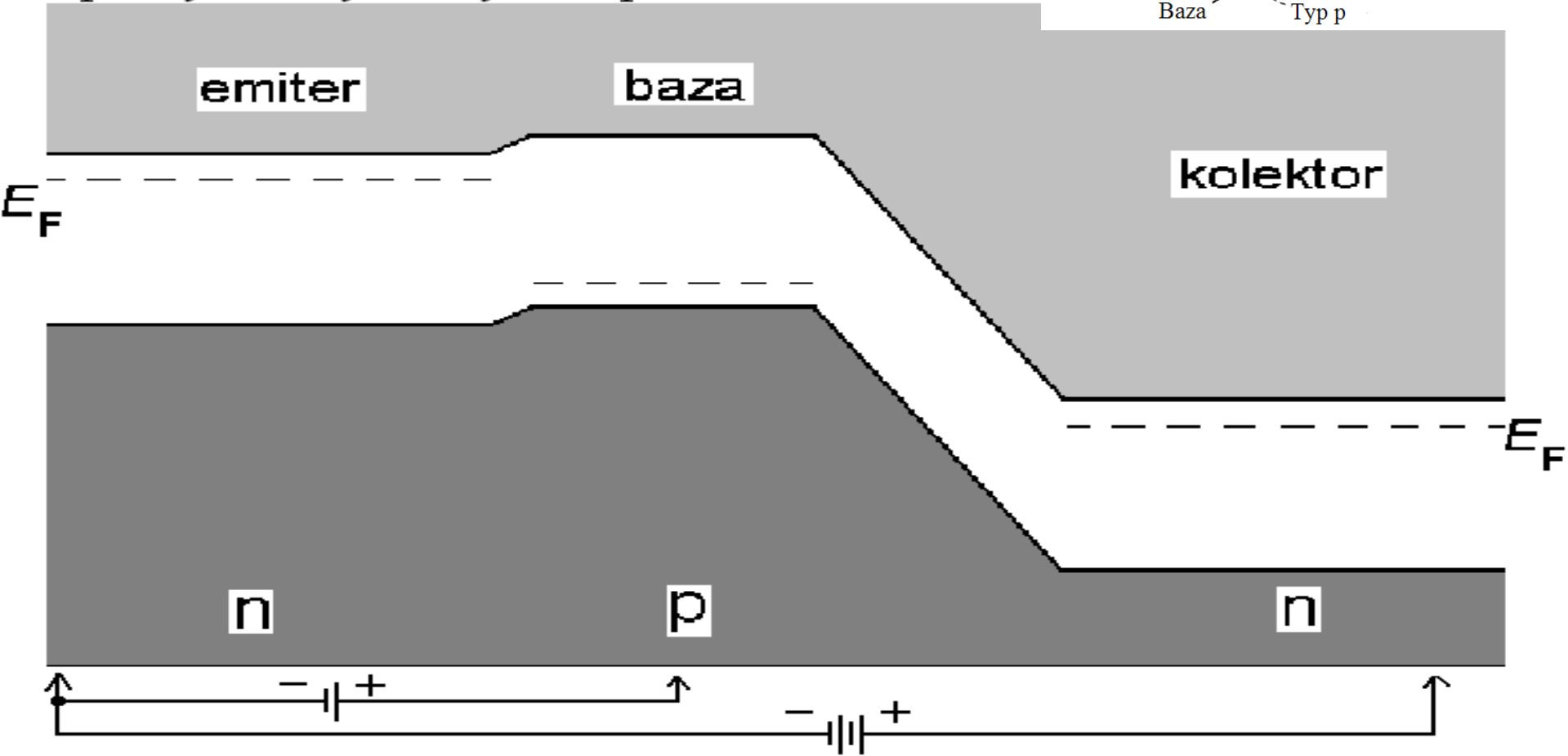
Pierwszy tranzystor
złączowy (kanapka
germanowa)
William B. Shockley
w Bell Labs, rok 1948.

Pierwszy tranzystor
krzemowy
Gordon Teal
w Texas Instruments,
rok 1954.

Spolaryzowany tranzystor npn $V_e < V_b < V_c$

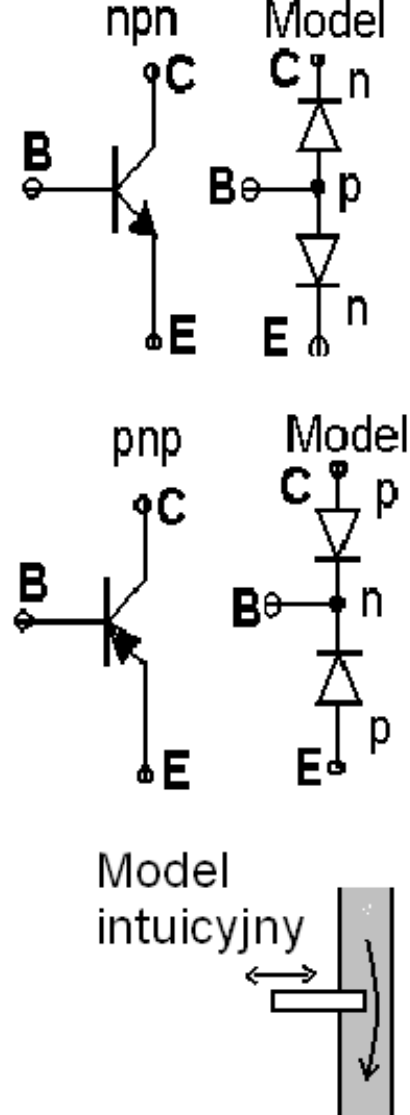
Dzięki tranzystorom możemy: 1) budować układy wzmacniające iloczyn napięcia i prądu czyli moc sygnału elektrycznego, 2) budować przełączniki i układy zerojedynkowe. Podobne możliwości stwarzały lampy ale przy większych kosztach i stratach energii na grzanie katod. Ponadto dzięki tranzystorom dokonuje się rewolucja, w której dotychczasowy nośnik informacji - papier zastępowany jest nośnikami elektronicznymi i powstaje „inteligencja” z elektronicznymi mózгами i sensorami daleko bardziej sprawnymi od naszych biologicznych.

Tranzystory złączowe bipolarne

W nazwie słowo „bipolarne” bierze się z tego, że w mechanizmie działania takich tranzystorów istotną rolę odgrywają nośniki ładunku obu znaków.

Tranzystory te składają się z dwóch złączy pn, które razem stanowią układ typu npn albo pnp. Takie układy nazywamy odpowiednio tranzystorami typu npn lub pnp. W obu przypadkach środkowa warstwa półprzewodnika, zwana bazą B, jest bardzo cienka. Jej grubość jest porównywalna ze średnią drogą swobodną nośników ładunku wstrzykiwanych do niej z emitera, tak aby zapewnić sam efekt tranzystorowy polegający na przechwytywaniu tychże nośników przez kolektor. Prąd kolektora jest niemal równy prądowi emitera. Tylko drobna część nośników (około 1%), które ulegną rekombinacji w cienkiej bazie stanowią prąd bazy. Brzegowe warstwy tranzystora mają nazwy odpowiednio: emiter E i Kolektor C. Nazwa „tranzystor” pochodzi od angielskiego opisu efektu: TRANSferable reSISTOR, w którym rezystancja między kolektorem a emiterym może być zmieniana przez sygnał podany między bazę a emiter.

Modele diodowe ułatwiają sprawdzenie i rozpoznanie tranzystora przy pomocy multimetru. Multimetry zwykle dysponują funkcją dioda, która daje stały prąd od zacisku czerwonego do tzw. wspólnego. Sprawdzając tą funkcją złącza BE i BC, stwierdzimy, że $U_{CB} < U_{BE}$ co jest zgodne z faktem silniejszego domieszkowania emitera niż kolektora. Tranzystor połączony szeregowo swoimi zaciskami emitera i kolektora z opornikiem i włączony do zasilania napięciem U_{CC} stanowi swoisty dzielnik napięcia! Złącze BE jest polaryzowane sygnałem sterującym. Otwierając złącze BE powodujemy, że z emitera wprowadzane są mobilne nośniki ładunku w obszar cienkiej bazy a tym samym w pobliże złącza BC. Około 99% tych nośników jest porywane przez kolektor (rys. na następnym slajdzie). Tylko około 1% nośników trafia w obszarze bazy na nośniki przeciwnego znaku i rekombinuje z nimi. W tranzystorze npn elektrony wstrzyknięte z emitera do bazy rekombinują z dziurami – nośnikami większościowymi w bazie. Na miejsce każdej znikającej dziury, w procesie rekombinacji, z zacisku bazy wchodzi następna dziura stanowiąc część prądu bazy.

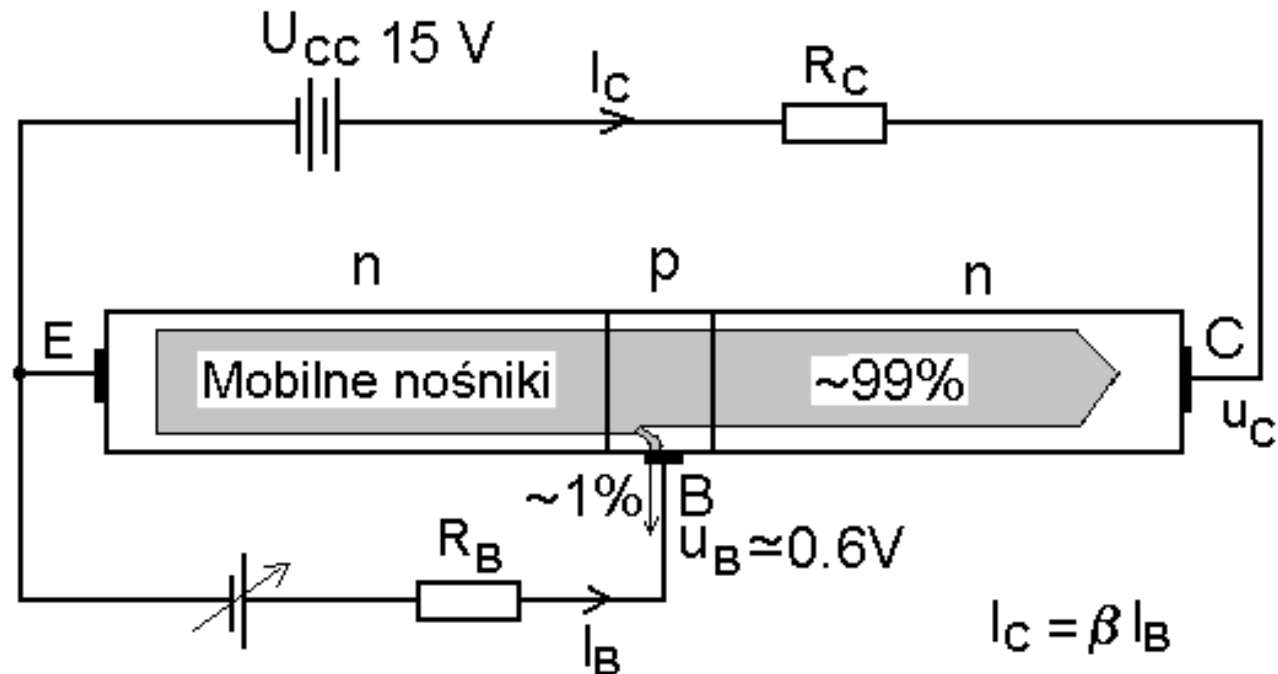

Najprostszy model intuicyjny mówi, że sygnałem o małej amplitudzie mocy, za pomocą bazy (zaworu), dokonuje się zamykanie i otwieranie przepływu dużego ładunku (o dużej amplitudzie mocy) między kolektorem i emiterem. Czasem tranzystor nazywany jest triodą półprzewodnikową.

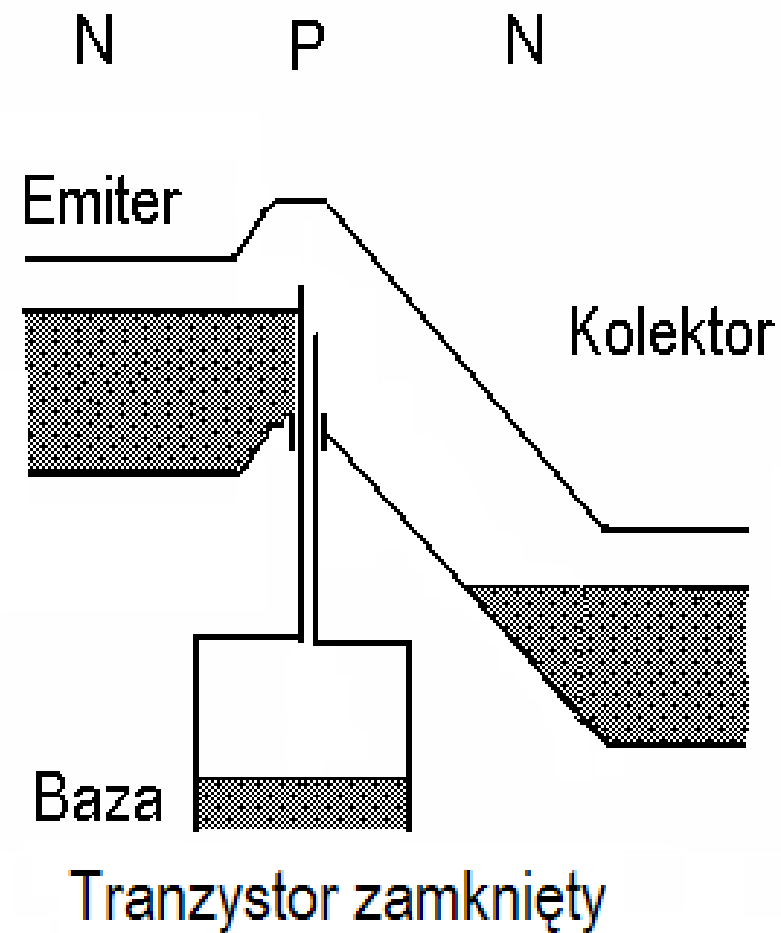
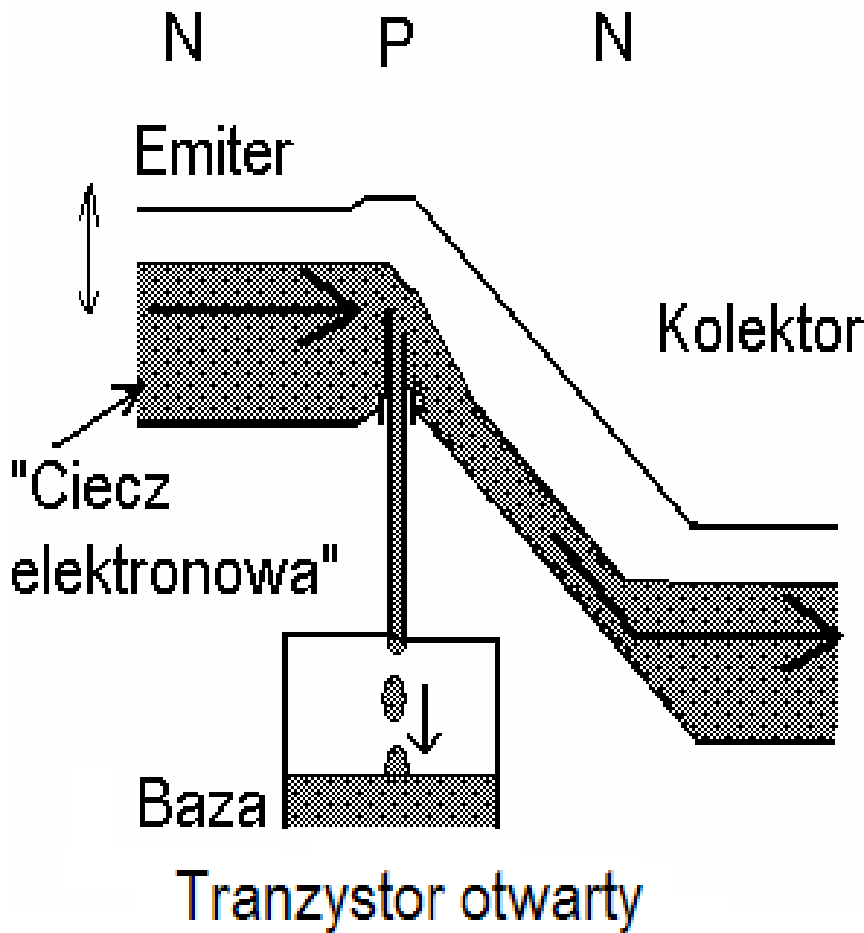
Źródło sterujące złączem BE pracuje z małym prądem ale decyduje o prądzie o natężeniu o dwa rzędy wielkości większym w obwodzie emiter-kolektor-opornik-zasilacz dużej mocy. Cechą charakterystyczną tranzystora jest to, że prąd kolektora I_C jest proporcjonalny do prądu bazy I_B . Stosunek $\beta_{st} = I_C/I_B$ nazywa się statycznym (stałoprądowym) współczynnikiem wzmocnienia prądowego (inne oznaczenie: $h_{21E} = I_C/I_B$). Prąd emitera rozgałęzia się na prąd bazy i prąd kolektora: $I_E = I_C + I_B$.

Zatem I_E jest $h_{21E} + 1$ raz większy od I_B .

Tranzystor jest "zaworem", który pozwala na kontrolowany przepływ prądu. Nie jest "pompą", która tłoczy prąd. Rolę pompy pełni zasilacz lub bateria U_{CC} . Małe zmiany U_B (0.1V) powodują duże zmiany impedancji E-C i przez to duże zmiany u_C .

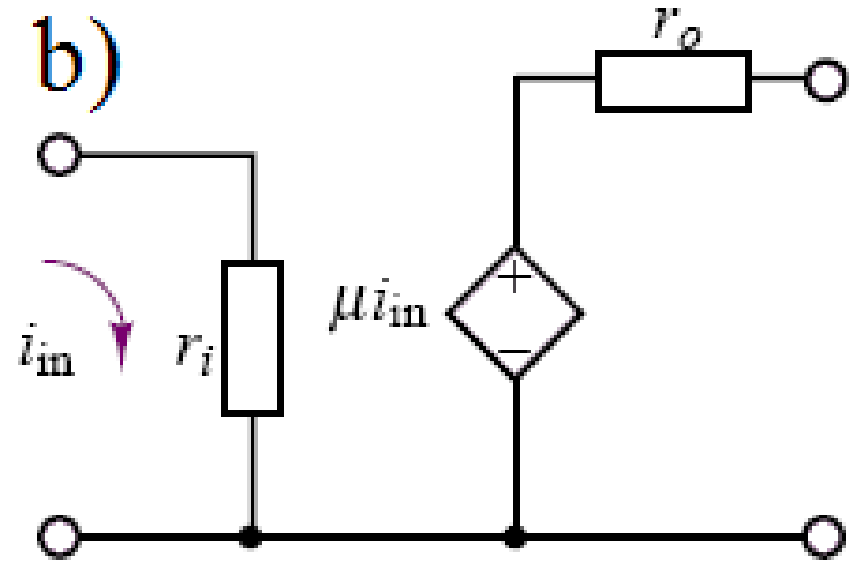
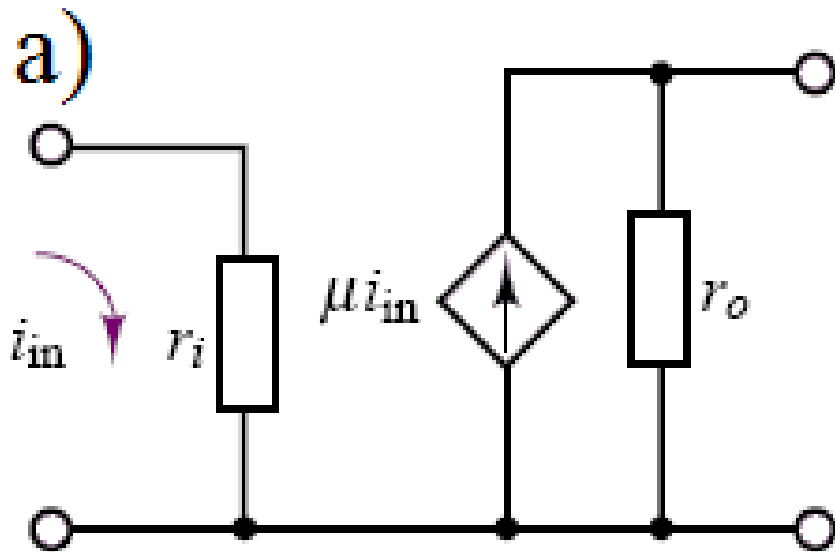
Cieczowy model spolaryzowanego otwartego i zamkniętego tranzystora npn

Modele tranzystora bipolarnego

Tranzystory bipolarne pracujące jako wzmacniacze traktuje się zwykle jako elementy sterowane prądowo (sterowane prądem bazy). Zatem modelem tranzystora bipolarnego, zależnie od układu w którym funkcjonuje, może być źródło prądowe sterowane prądem (rys. a) albo źródło napięciowe sterowane prądem (rys. b).

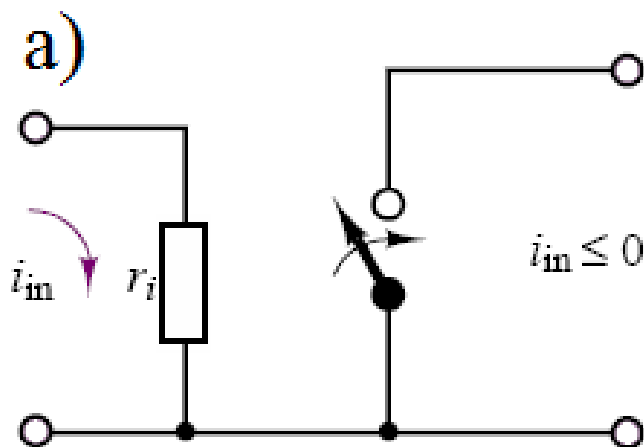
μ - jest współczynnikiem proporcjonalności.

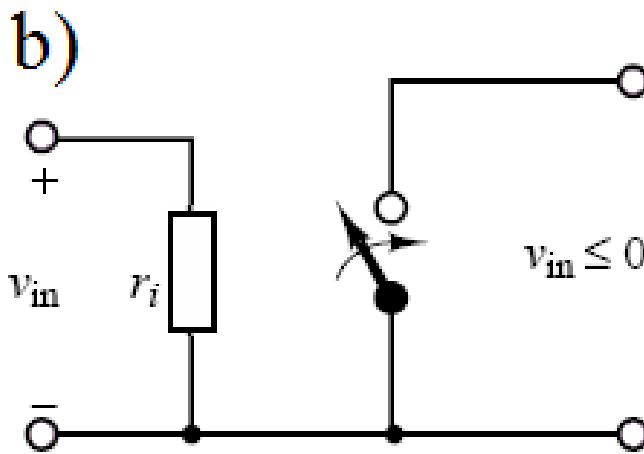

Modele tranzystora bipolarnego

Tranzystory bipolarne mogą też pracować jako elementy przełączające (nieliniowe, on/off). Wtedy można je traktować jako przełączniki sterowane prądem (rys. a) albo przełączniki sterowane napięciem (rys. b).

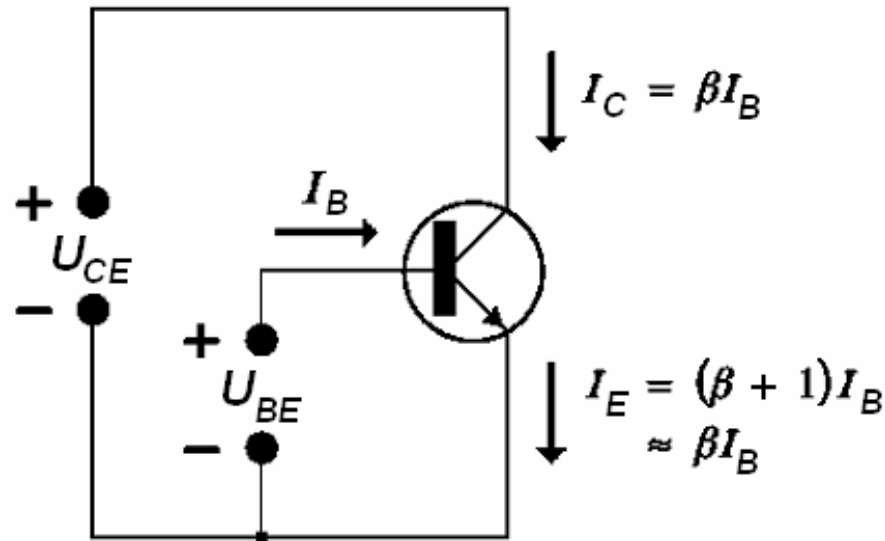
Przełącznik kontrolowany prądem

Przełącznik kontrolowany napięciem

Prosty model tranzystora

mówi, że: $I_C = \beta I_B$, gdzie $10 < \beta < 1000$.

Każdy tranzystor charakteryzuje się maksymalnymi (dopuszczalnymi) wartościami I_C , I_B i U_{CE} . Ważną wielkością charakteryzującą tranzystor jest częstotliwość graniczna f_T określana jako ta, przy której współczynnik wzmocnienia prądowego maleje do jedności

Tzw. **prosty model tranzystora** jako wzmacniacza prądowego mówi, że z dobrym przybliżeniem prąd kolektora jest proporcjonalny do prądu bazy: $I_C = \beta_{st} I_B$ (w rzeczywistości β zależy od: natężenia prądu kolektora, napięcia kolektor-emiter, temperatury, a nawet od egzemplarza tego samego typu tranzystora). Ponadto w modelu prostym przyjmujemy, że $U_{BE} = \text{const.} = 0.6V$, tranzystor sterowany jest prądowo, $I_E = I_C + I_B = I_B(1 + \beta)$. Gdy tranzystor pracuje jako wzmacniacz, złącze baza-emiter jest polaryzowane w kierunku przewodzenia. Bariera potencjału na tym złączu jest zredukowana. W efekcie mamy znaczny prąd w elementach: emiter - bardzo cienka baza (rzędu μm) - kolektor. W obwodzie bazy płynie znikomy prąd gdyż prawie wszystkie nośniki ładunku wstrzykiwane z emitera do bazy szybko znajdują się w obszarze złącza baza-kolektor i tu są przyspieszane do kolektora. Dzięki temu, że w cienkiej bazie prawdopodobieństwo rekombinacji i rozproszenia nośników jest małe, około 99% prądu emitera przechwytuje kolektor. Pozostałe około 1% prądu emitera stanowi prąd w obwodzie bazy. O wzmacnieniu decyduje fakt, że małe amplitudy U_B i I_B powodują duże amplitudy U_C i I_C (bo $I_C = \beta_{st} I_B$ a $U_C = R_C I_C$). Czyli mała amplituda mocy w obwodzie bazy wywołuje dużą (wzmocnioną) amplitudę mocy w obwodzie kolektora!

Przykład.

Wyznaczyć (podać wyrażenie na) wzmacnienie napięciowe

$$k_U = U_o/U_s.$$

Najpierw wyznaczmy napięcie wejściowe U_{in}

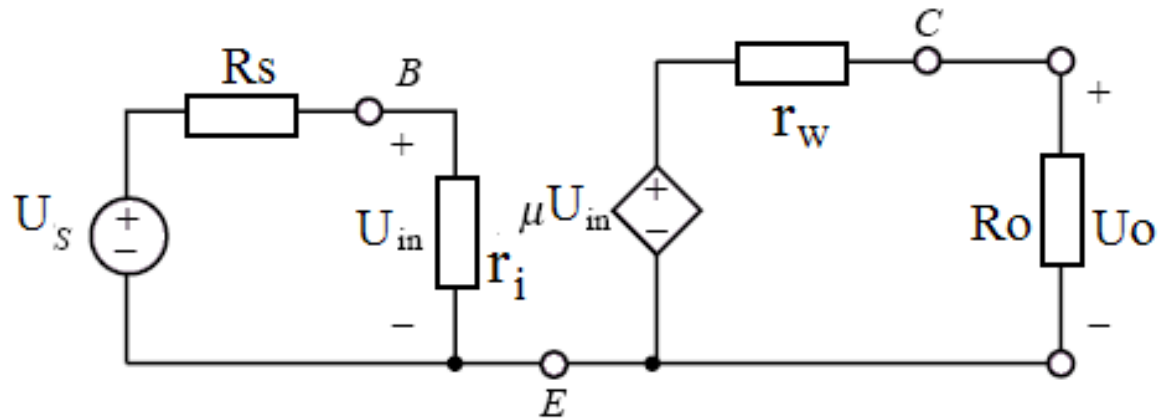
z wiedzy o dzielniku napięcia mamy: $U_{in} = U_s r_i / (r_i + R_s) \rightarrow$

$\mu U_{in} = \mu U_s r_i / (r_i + R_s)$ i to napięcie też ulega podziałowi:

$$U_o = \mu U_s r_i / (r_i + R_s) \times R_o / (r_w + R_o),$$

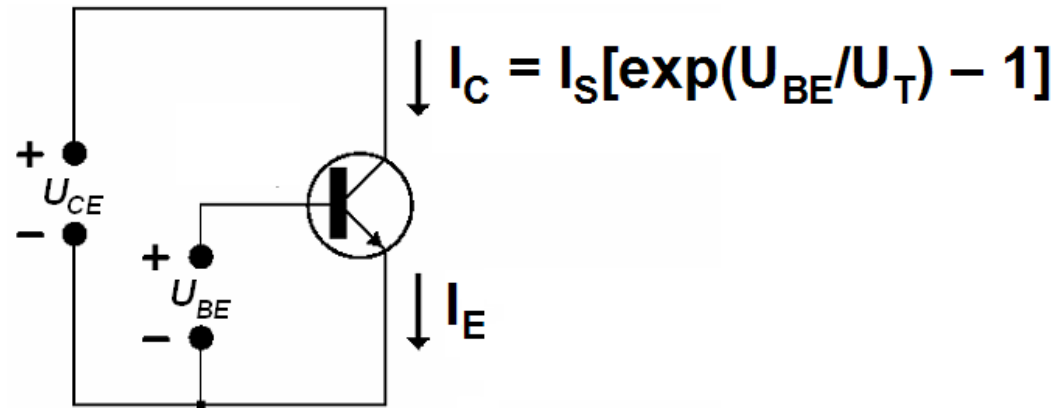
W końcu; $k_U = U_o/U_s = \mu r_i / (r_i + R_s) \times R_o / (r_w + R_o),$

Komentarz: z wyrażenia na k_U widać, że wzmacnienie układu jest mniejsze od μ (wzmocnienia samego tranzystora) i zależy od względnej wartości rezystancji wejściowej r_i i rezystancji źródła R_s oraz rezystancji obciążenia i rezystancji wyjściowej. Wzmocnienie staje się bliskie wartości μ gdy $r_i \gg R_s$ i $R_o \gg r_w$.

Uproszczony model Ebersa-Molla mówi, że:

$$I_C = I_S [\exp(U_{BE}/U_T) - 1]$$

Poprawniejszym modelem tranzystora bipolarnego jako elementu transkonduktancyjnego jest **model Ebersa-Molla**. W tym modelu wykorzystujemy zależność prądu kolektora od napięcia między bazą a emiterem U_{BE} : $I_C = I_S [\exp(U_{BE}/U_T) - 1]$ (jest to uproszczone równanie Ebersa-Molla, w dalszym uproszczeniu składnik -1 jest pomijany gdy $I_C \gg I_S$).

gdzie: $U_T = kT/q$ ($= 25.3\text{mV}$ w temperaturze pokojowej), I_S prąd wsteczny nasycenia zależny od danego egzemplarza tranzystora i jego temperatury. Ta zależność jest tak silna, że I_C rośnie o 9% przy wzroście temperatury o 1°C i niezmiennym napięciu U_{BE} (pomimo tego, że $U_T = kT/q$).

Model Ebersa-Molla jest bardziej przydatny do opisu dynamiki przełączania tranzystora w elektronice cyfrowej (dwustanowej). Przy pomocy modelu E-M można oszacować niektóre parametry tranzystora niezależne od typu.

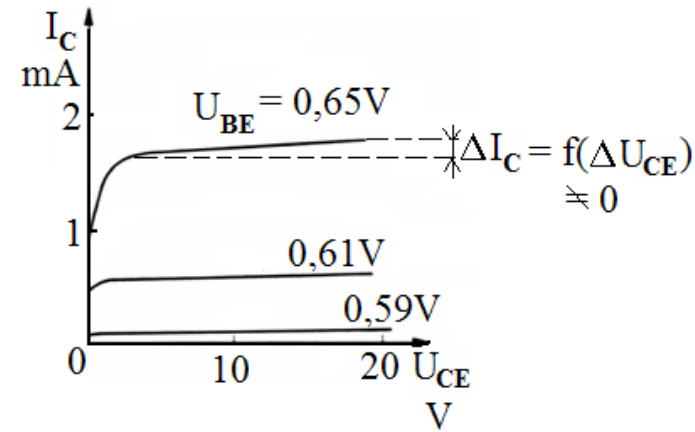
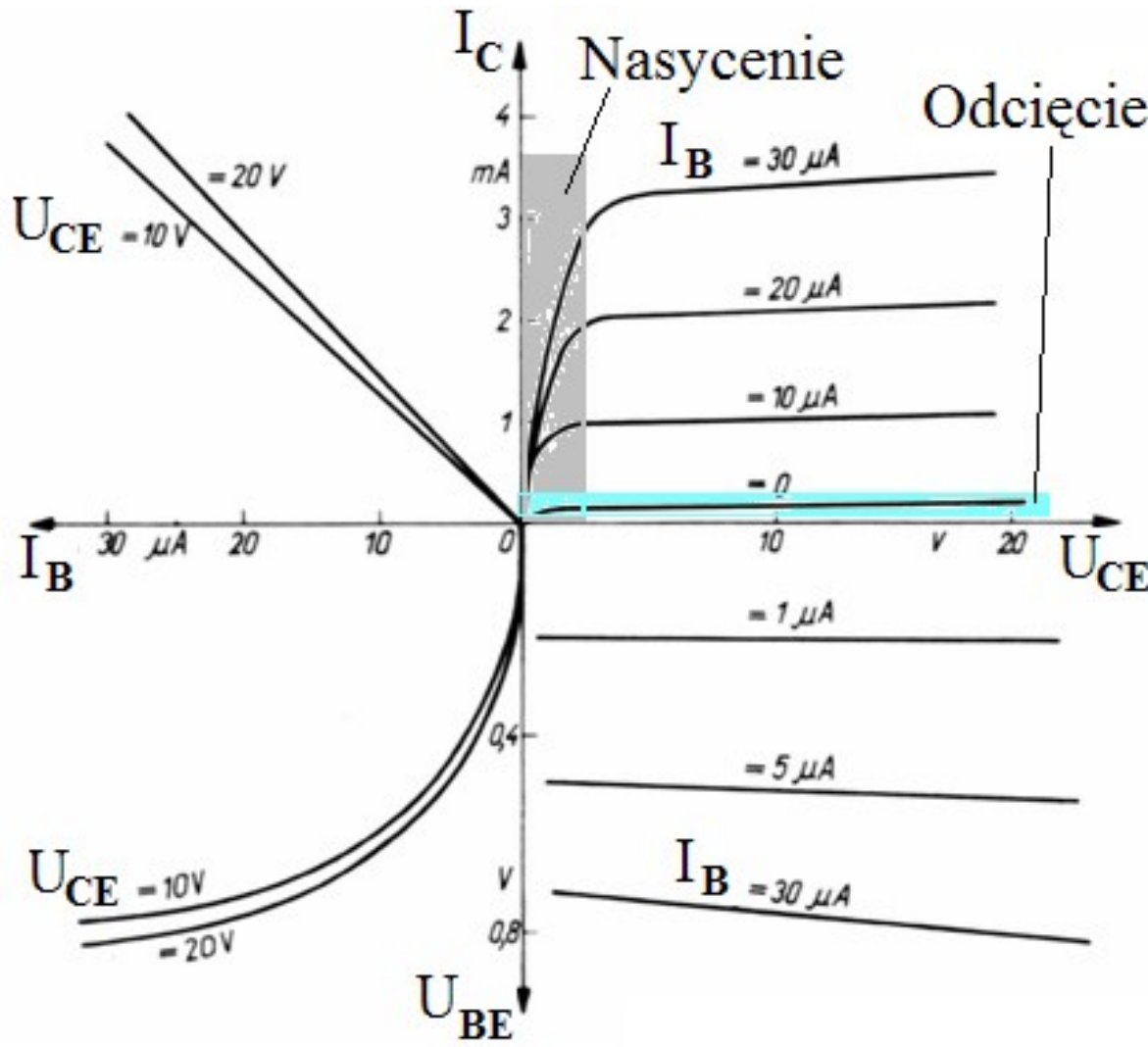
Przykładowa rodzina charakterystyk tranzystora bipolarnego

Efekt Early'ego:

niezerowy wpływ napięcia U_{CE} na prąd kolektora przy stałym napięciu U_{BE} .

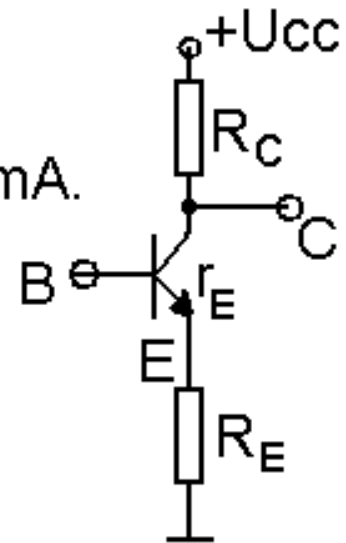
Powoduje to odchylenia od idealnego źródła prądowego. (U_{BE} też zależy od U_{CE} przy stałym I_C).

$$\Delta U_{BE} \cong 0.0001 \Delta U_{CE}$$

Przykład. Oszacować wielkość rezystancji dynamicznej r_E występującej szeregowo z R_E przy podziale amplitudy napięcia, generowanej sygnałem wejściowym U_B , gdy $I_C = 1\text{mA}$.
 Rozwiązanie: $I_E \approx I_C$, $I_C = I_0 \exp(U_{BE}/U_T) \leftarrow$ z równania E-B.

$$r = \frac{dU_E}{dI_E} = \frac{1}{\frac{dI_E}{dU_E}} \approx \frac{1}{\frac{dI_C}{dU_{BE}}} = \frac{U_T}{I_C} = \frac{0,025\text{V}}{1\text{mA}} = \frac{0,025\text{V}}{1\text{mA}} = 25\Omega$$

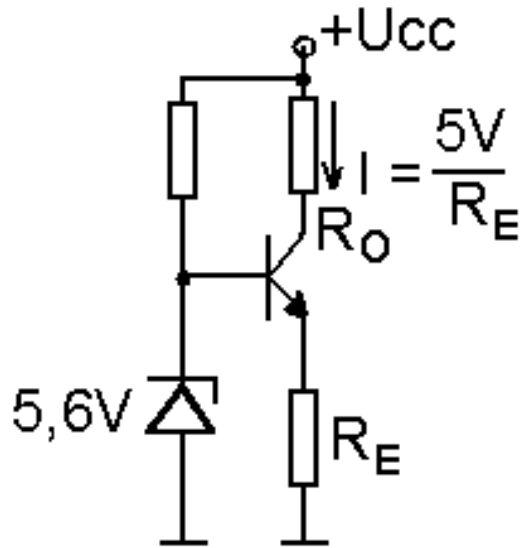
Widać, że opór dynamiczny r_E ma małą wartość i głównie zależy od natężenia prądu I_C . Zależność r_E od temperatury ukryta jest w wartości U_T .

Uwaga. W odróżnieniu od oporników czy kondensatorów zwanych **dwójnikami**, tranzystory podobnie jak wiele układów (np. filtry) zaliczamy do **czwórników**. Dla czwórników wyróżniamy dwie wielkości wejściowe **U1** i **I1** oraz dwie wyjściowe: **U2** i **I2**. Zauważmy, że przyłożenie napięcia do jakiegoś układu wymaga dwóch zacisków. Podobnie jest z odebraniem np. wzmacnionego napięcia. Fakt ten w naturalny sposób przyczynia się do stosowania teorii czwórników w elektronice a w szczególności do opisu wzmacniaczy. Symbol: h_{21E} to właśnie element tzw. macierzy H_e .

$$\begin{pmatrix} dU_{BE} \\ dI_C \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} h_{11e} & h_{12e} \\ h_{21e} & h_{22e} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} dI_B \\ dU_{CE} \end{pmatrix} = H_e \begin{pmatrix} dI_B \\ dU_{CE} \end{pmatrix}$$

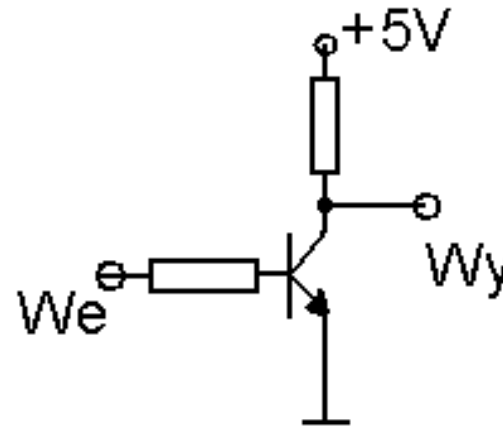
Proste układy tranzystorowe

Źródło prądowe

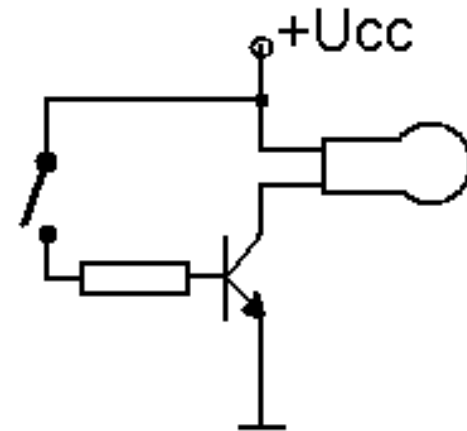
Suma napięć: stałego 5.6 V i spadku napięcia na R_E polaryzują złącze BE. Zatem R_E realizuje tzw. ujemne sprzężenie zwrotne stabilizujące prąd obciążenia.

Negator

5V na we. daje 0.3 V na wy. Zaś poniżej 0.6V na we. daje 5V na wy.

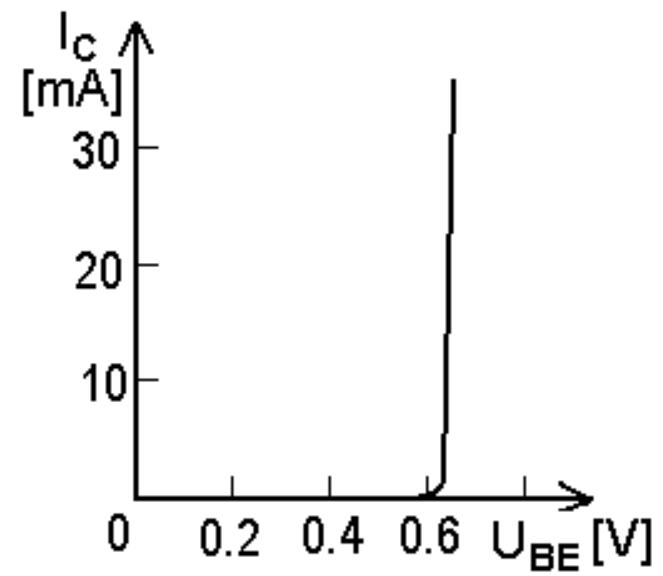
Wyłącznik żarówki

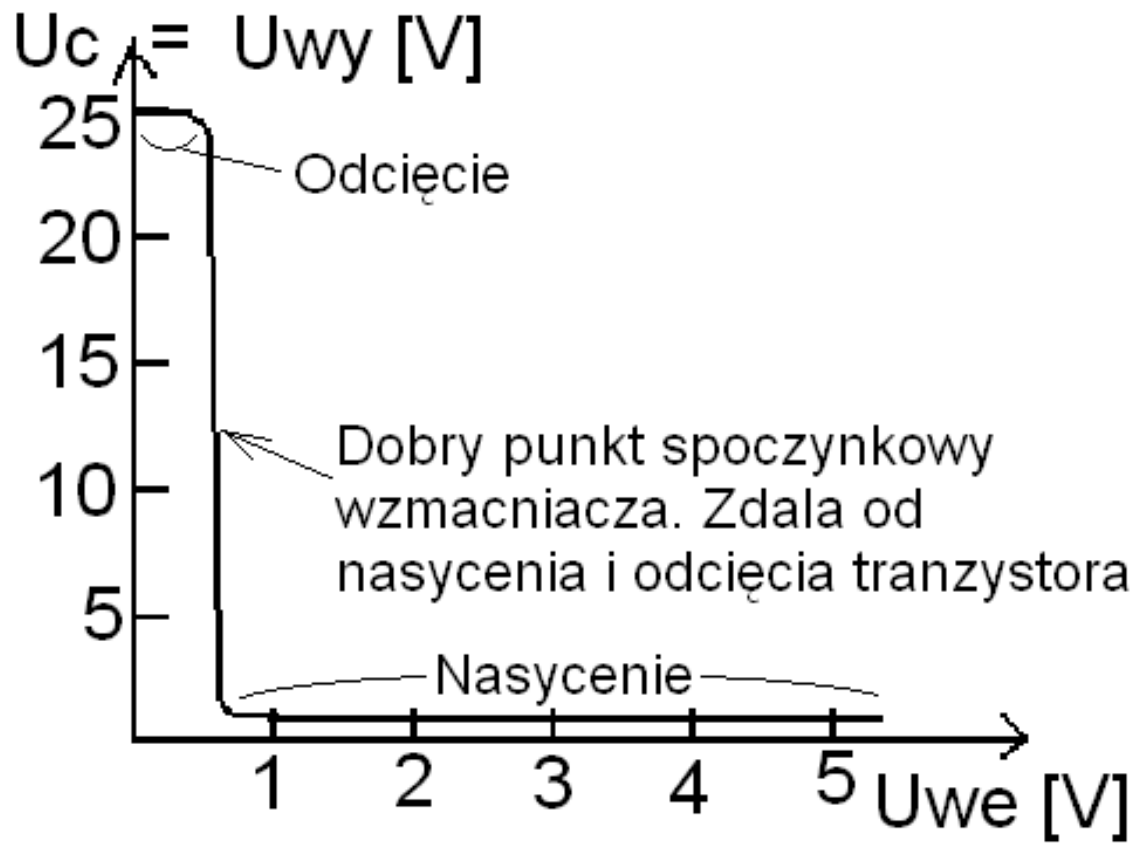
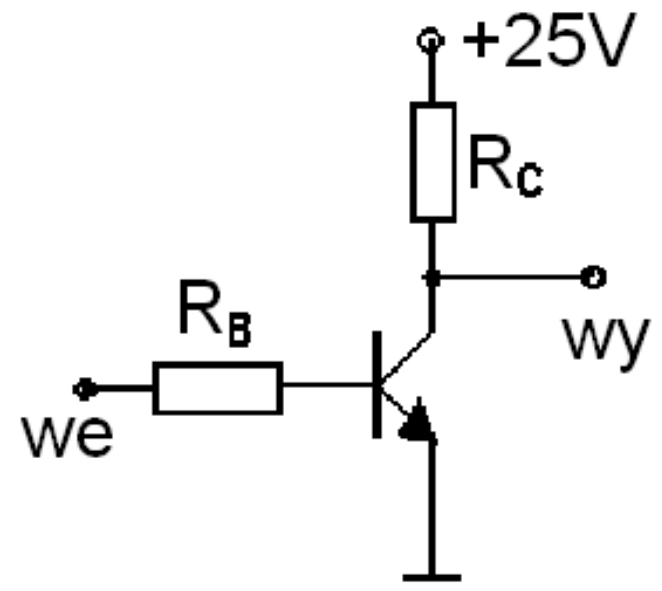
W przełączniku mamy prąd o dwa rzędy wielkości mniejszy od prądu żarówki. Oszczędzamy przełącznik.

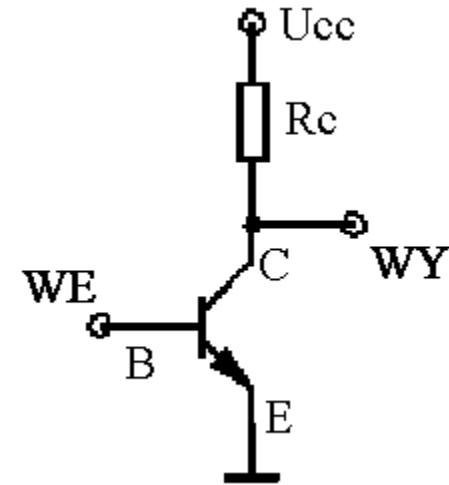
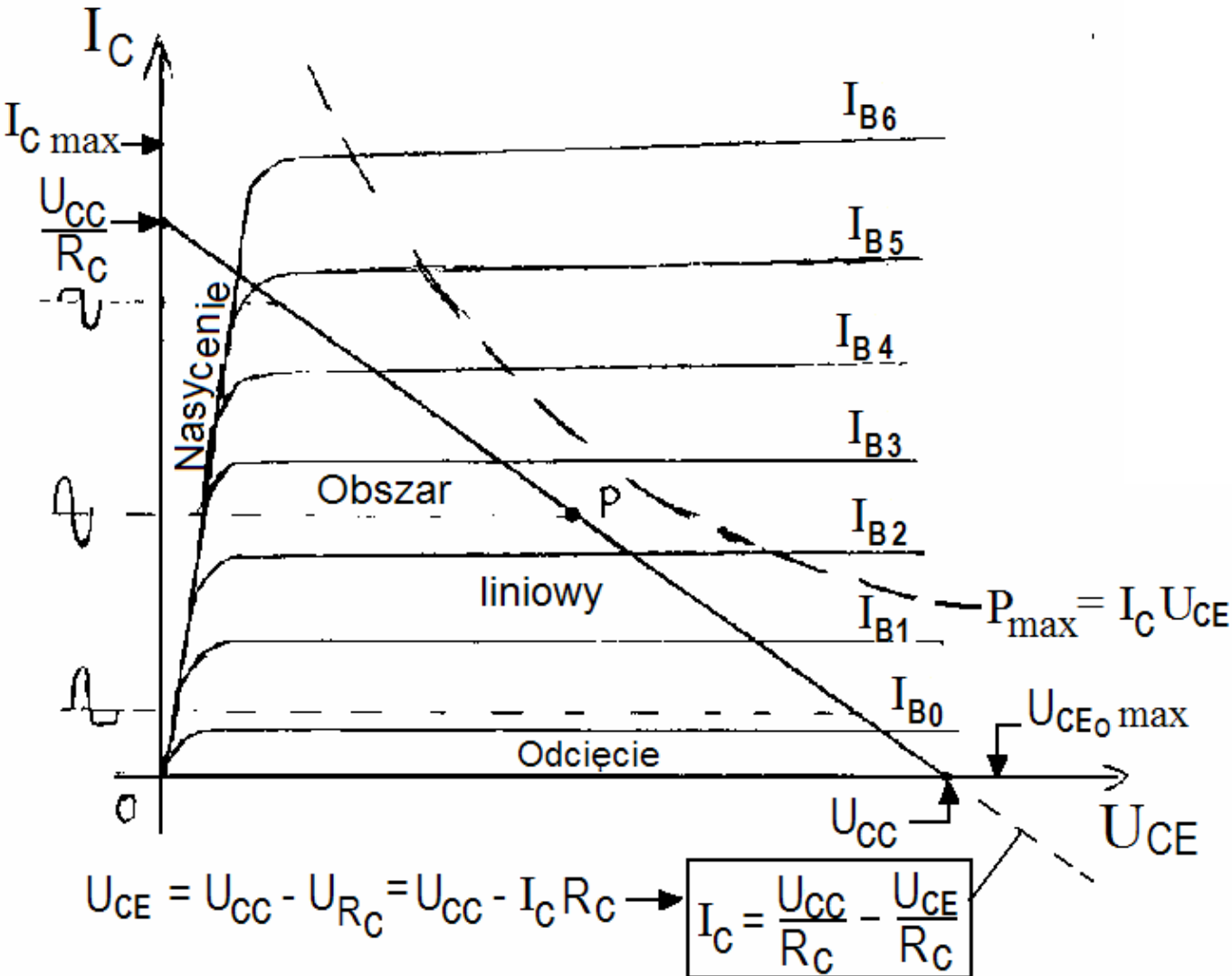
Charakterystyka przejściowa
tranzystora $I_C = I_C(U_{BE}) \rightarrow$

Charakterystyka przejściowa
układu $U_{wy} = U_{wy}(U_{we})$.

Rodzina charakterystyk wyjściowych tranzystora bipolarnego npn i ograniczenie wyboru obciążenia R_C . Prosta obciążenia $I_C = (U_{CC} - U_{CE})/R_C$ powinna leżeć poniżej hiperboli $P_{max} = I_C \cdot U_{CE}$. Linia odcięcia – oba złącza nie przewodzą. Linia nasycenia – gwałtowny spadek wsp. β i utrata liniowości przy minimalnym napięciu U_{CE} .

Parametry i charakterystyki tranzystorów bipolarnych

Od współczynnika β_{st} należy odróżniać współczynnik małosygnałowy β .

$\beta = \partial I_C / \partial I_B$ przy $U_{CE} = \text{const.}$ natomiast $\beta_{st} = I_C / I_B$

Gdy tranzystor pracuje z małymi sygnałami, np. w układzie wzmacniacza liniowego wówczas charakterystyki w otoczeniu punktu pracy mogą być zastąpione stycznymi, zwanymi parametrami małosygnałowymi lub różniczkowymi. Oto kilka przykładów:

1. Transkonduktancja:

$$g_m = \partial I_C / \partial U_{BE}.$$

(w przybliżeniu $g_m = I_C / U_T = I_C / 25\text{mV}$, dla $I_C = 2,5\text{mA}$ $g_m \cong 0,1\text{S}$).

2. Różniczkowa (dynamiczna) rezystancja wyjściowa:

$$r_{CE} = \partial U_{CE} / \partial I_C \quad \text{przy } U_{BE} = \text{const.}$$

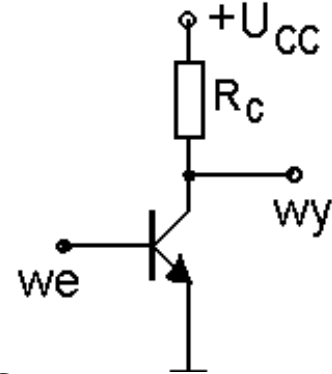
3. Różniczkowa (dynamiczna) rezystancja wejściowa:

$$r_{BE} = \partial U_{BE} / \partial I_B \quad \text{przy } U_{CE} = \text{const.}$$

Wzmacniacze

Wzmacniacze są urządzeniami, w których energia ze źródeł zasilania (zasilaczy) jest zamieniana na energię sygnału wyjściowego przy pomocy sygnału sterującego. Zwykle do wejścia wzmacniacza podawana jest suma składowej stałej i składowej zmiennej: $u(t) = U_0 + U_{ZMIENNE}$, $i(t) = I_0 + I_{ZMIENNE}$. Składowa zmienna jako sygnał wzmacniany zwykle jest znacznie mniejsza od składowej stałej. Składowa stała pełni tylko rolę pomocniczą wyznaczając punkt pracy wzmacniacza tranzystorowego. Wyróżniamy trzy typy wzmacniaczy: WE, WB WK.

Wzmacniacz o wspólnym emiterze (WE) jest dzielnikiem napięcia utworzonym przez impedancję obciążenia i sterowaną (a zatem zmieniającą się) impedancję tranzystora między kolektorem a emiterem. Wyrażenie : wspólny emiter oznacza, że emiter jest wspólną dla wejścia i dla wyjścia (uziemioną) elektrodą tranzystora.

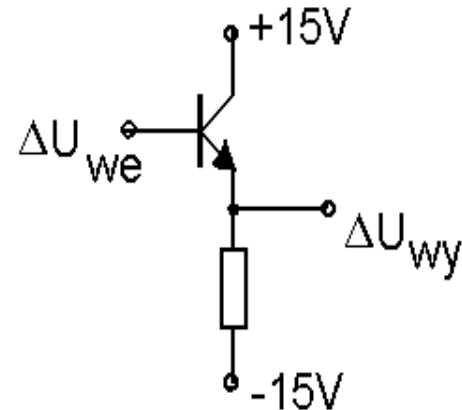

Sygnałem wyjściowym (wzmocnionym) jest napięcie i prąd kolektora. Zmienna składowa napięcia kolektora (określanego względem zerowego potencjału masy i uziemionego emitera) ma fazę przeciwną (tj. odwróconą o 180°) do fazy sygnału sterującego - wejściowego. Wzrostowi potencjału na bazie (dodatnia amplituda składowej zmiennej sygnału sterującego u_{BE}) odpowiada zmniejszenie impedancji tranzystora i napięcia na kolektorze u_{CE} . Wzmocnienie prądowe wynosi $h_{21E} = \beta$. Przy znacznym wzmocnieniu napięciowym (zależnym od obciążenia) wzmocnienie mocy jest rzędu β^2 .

Wzmacniacz o wspólnym kolektorze (WK).

Układy WK często zwane są wtórnikami emiterowymi. Kolektor jest tu elektrodą wspólna dla składowych zmiennych ponieważ jest zwarty z „ziemią” poprzez dużą pojemność zasilacza (stałość

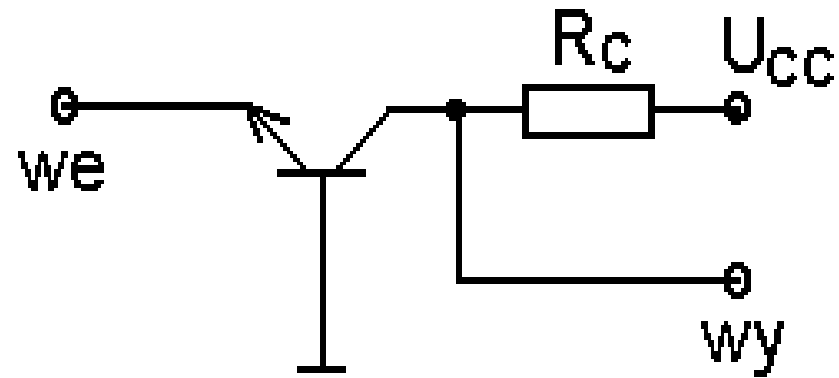
napięcia U_{CC}). To znaczy, że na kolektorze jest tylko stały potencjał – brak składowej zmiennej. Obciążenie znajduje się między emiterem a „ziemią” i wraz z tranzystorem stanowi dzielnik napięcia. Istotne jest, że ten układ nie odwraca fazy, powtarza zmiany napięcia wejściowego i powiększa prąd wejściowy β -razy (wzmocnienie mocy też wynosi β). Brak wzmocnienia napięciowego ($\Delta U_{wy}/\Delta U_{we}$ jest o „włos” mniejsze od 1 bo r_E nie jest = 0) wyjaśnia nazwę: wtórnik emiterowy – układ powtarza napięcie zmienne. Potencjał na bazie jest cały czas większy od potencjału na emiterze o około 0.6 V (0.6 do 0.7 V) ponieważ tranzystor jest cały czas otwarty. Zatem potencjał emitera „wędruje” za potencjałem bazy cały czas będąc przesuniętym o 0.6 V - potrzebne do otwarcia złącza BE. Ponieważ $U_{BE} = U_{we} - U_{Robc}$ mamy do czynienia z ujemnym sprzężeniem zwrotnym redukującym wzmocnienie napięciowe. Bardzo ważnym jest, że $R_{we} = \beta R_{obc}$, gdyż prąd wyjściowy jest β -krotnie większy od prądu wejściowego. Dzięki temu układ WK jest swoistym transformatorem impedancji i pozwala na dopasowanie małej impedancji obciążenia do dużej impedancji źródła sygnału sterującego (wzmacnianego prądowo).

$$\Delta U_{wy} = \Delta U_{we}$$
$$\Delta I_{wy} \gg \Delta I_{we}$$

Wzmacniacz o wspólnej bazie WB.

W tym układzie potencjał bazy jest stały a sygnałem sterującym (wzmacnianym) zmieniany jest potencjał emitera. Układ ten nie zmienia fazy sygnału wzmacnianego przy niskich częstotliwościach. Tj. wyjściowy

sygnał ma fazę zgodną z sygnałem wejściowym. Wzmocnienie prądowe wynosi prawie 1 (jest około 1% mniejsze od 1). Wzmocnienie napięciowe jest duże i zależy od R_C . Istotną zaletą tego układu jest mała pojemność (pasożytnicza) $C_{we-wy} = C_{EC}$, która faworyzuje go przy wzmacnianiu sygnałów o wysokich częstotliwościach. Wadą jest mała rezystancja wejściowa (I_E jest $\beta + 1$ razy większy od I_B). Układ ten mając dużą impedancję wyjściową może dopasowywać (przeciwnie do układu WK) dużą impedancję obciążenia do małej impedancji źródła.

Uwaga. Przy doborze tranzystora katalogowa graniczna częstotliwość tranzystora f_t powinna być około 100 razy większa niż przewidywana granica pasma przenoszenia wzmacniacza WE. W przypadku wzmacniaczy WK i WB wymagania są znacznie mniejsze i f_t może być nawet porównywalna z f_g .

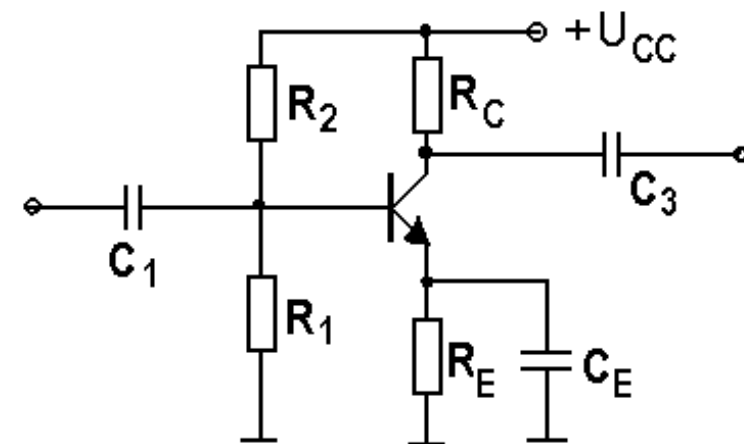
Wzmacniacz o wspólnym emiterze (WE).

Rezystory R_1 i R_2 stanowią dzielnik napięcia zapewniający spoczynkowy punkt pracy układu (określają potencjał bazy). C_1 i C_3 są pojemnościami sprzęgającymi przekazującymi tylko składową zmienną sygnału pomiędzy kolejnymi stopniami układu. C_1 jest kondensatorem wejściowym a C_3 wyjściowym dla naszego układu. R_E i C_E zapewniają silne ujemne sprzężenie zwrotne dla najniższych częstotliwości stabilizując tym sposobem pracę układu.

R_C jest opornikiem kolektora na którym odkłada się zmienny spadek napięcia o amplitudzie wielokrotnie większej (efekt wzmacnienia) od amplitudy sygnału podawanego na bazę. Faza tego sygnału jest przesunięta o 180° (bo wyższy potencjał na bazie wymusza większy prąd kolektora i przez to większy spadek U na R_C i niższy potencjał na kolektorze). Przed wykonaniem wzmacniacza należy wybrać tranzystor i poznać jego parametry z odpowiedniego katalogu. Znając parametry dobieramy wartości U_{CC} i I_C ($I_C = I_{\text{spoczynkowe}}$).

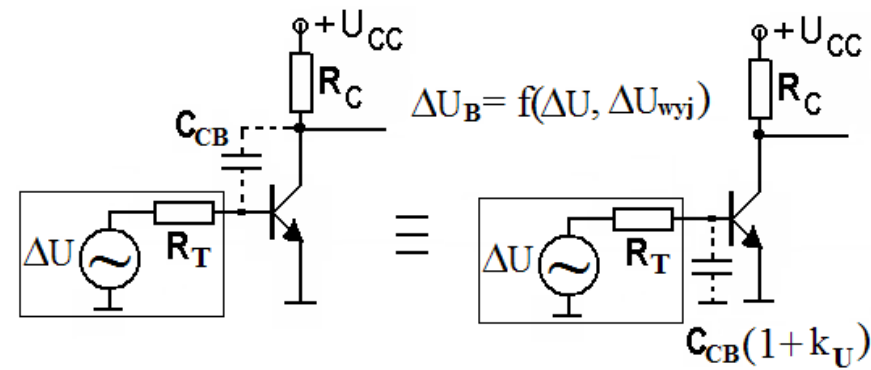
R_C – dobieramy tak aby $I_C \cdot R_C = U_{CC}/2$. R_E dobieram (dla stabilności temperaturowej). R_1 i R_2 dobieramy tak aby: $U_B = V_E + 0,6V \cong 1,6V$ oraz R_T (R Thevenina) tego dzielnika nie była większa od $0,1 \cdot R_{we}$
tj. $R_T < 0,1 \cdot \beta \cdot R_E$. czyli $R_1 \cong 0,1 \cdot \beta \cdot R_E$.

O doborze pojemności decyduje pasmo częstotliwości wzmacnianych sygnałów.

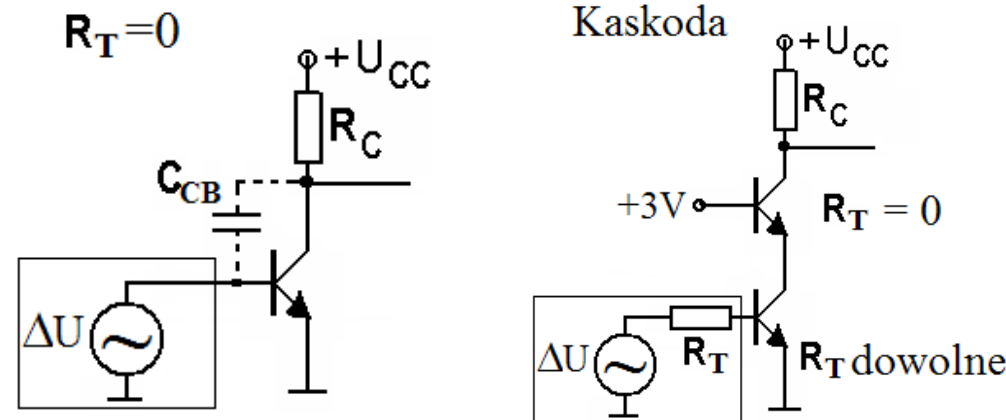

Efekt Millera

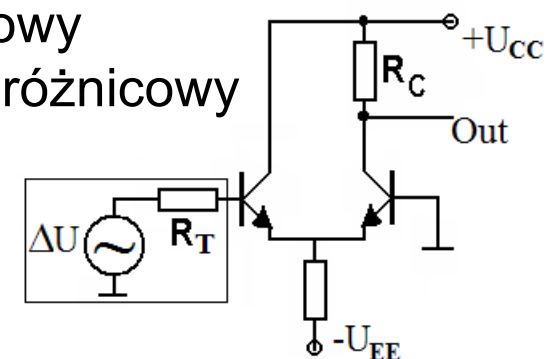
Polega na tym, że pojemność między wejściem a wyjściem dowolnego odwracającego fazę wzmacniacza jest elementem ujemnego sprzężenia zwrotnego. Takie pojemnościowe ujemne sprzężenie zwrotne osłabia, a dla wyższych częstotliwości nawet eliminuje wzmocnienie. We wzmacniaczu o wspólnym emiterze pojemność C_{CB} osłabia wzmocnienie w takim stopniu jak pojemność wejściowa o wartości: $C_{wej.} = C_{CB}(1+k_U)$ (która z opornością wewnętrzną źródła stanowi filtr dolnoprzepustowy).

Sposoby eliminacji efektu Millera

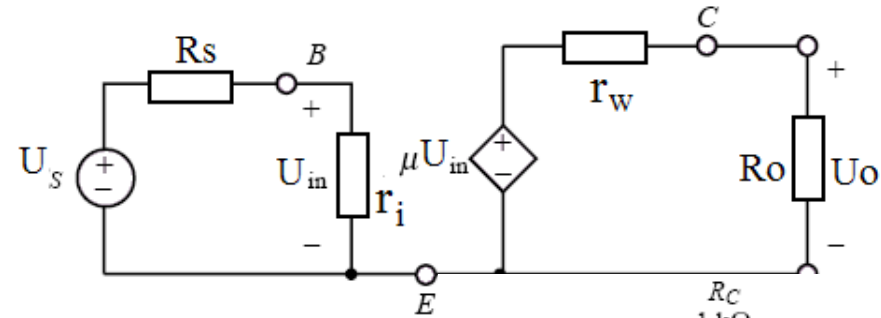
Jednowejsciowy wzmacniacz różnicowy

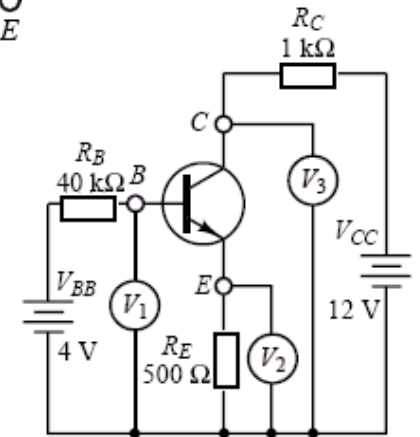

Elektronika lista zadań 07

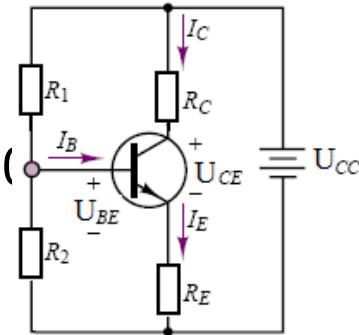
1) Oblicz wzmacnienie napięciowe k_U układu przedstawionego na rys. wiedząc, że $R_s = 1 \Omega$, $r_i = 24 \Omega$, $r_w = 100 \Omega$, $R_o = 5 \text{ k}\Omega$ a $\mu = 250$.

2. Wiedząc, że woltomierze pokazały napięcia: $V_1 = 2 \text{ V}$, $V_2 = 1,3 \text{ V}$ i $V_3 = 8 \text{ V}$. Oblicz wartość wzmacnienia prądowego β .

3. Oblicz spoczynkowe wartości I_B , I_C , U_{CE} . Dane: $\beta = 100$, $R_1 = 10 \text{ k}\Omega$, $R_2 = 50 \text{ k}\Omega$, $R_C = 5 \text{ k}\Omega$, $R_E = 3 \text{ k}\Omega$, $U_{CC} = 15 \text{ V}$, $U_{BE} = 0,7 \text{ V}$.

4. Mając dane triody: $\rho_a = 200 \Omega$, $\mu_a = 100$ oraz wartość $R_a = 1,8 \text{ k}\Omega$ oblicz wzmacnienie napięciowe układu k_U :

